

**INTERNET DAVRIDA DIN: RAQAMLI MAKONDA DINIY
TA'LIM VA TARG'IBOT**

Mirzayeva Nilufar Farhod qizi

Toshkent Davlat Tibbiyot Universiteti

Tibbiy pedagogika, Stomatologiya va

Pediatrica fakulteti 204 – B guruh talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada internet va raqamli texnologiyalar rivojlanishi natijasida diniy hayotda yuz berayotgan o'zgarishlar tahlil qilinadi. Tadqiqotda raqamli makonda diniy ta'lim, onlayn diniy amaliyotlar va internet orqali olib borilayotgan diniy targ'ibot faoliyatining asosiy xususiyatlari o'rganilgan. Shuningdek, raqamli platformalarda diniy hamjamiyatlarning shakllanishi, diniy bilimlarning tarqalishi va virtual muhitda diniy identitetning rivojlanishi kabi jarayonlar ilmiy jihatdan yoritiladi. Maqolada internet orqali diniy ma'lumotlarning keng tarqalishi bilan bog'liq ijobiy jihatlar bilan bir qatorda, noto'g'ri yoki radikal kontent tarqalishi kabi muammolar ham tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, raqamli texnologiyalar diniy ta'limni ommalashtirish, diniy bilimlarga kengroq kirish imkonini yaratish hamda diniy hamjamiyatlarda o'rtasida yangi kommunikatsiya shakllarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Kalit so'zlar: raqamli din, internet, diniy ta'lim, onlayn ibodat, diniy targ'ibot, ijtimoiy tarmoqlar.

Kirish

XXI asr insoniyat tarixida raqamli transformatsiya asri sifatida tarixga kiradi. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, mobil ilovalar va sun'iy intellekt kabi texnologiyalar nafaqat kundalik hayot, iqtisodiyot, madaniyat va ta'limni o'zgartiribgina qolmay, balki diniy hayot va e'tiqod amaliyotlariga ham tubdan ta'sir qilmoqda.

Ilgari diniy amaliyotlar faqat jismoniy maskanlarda – masjid, cherkov, ibodatxona, monastir kabi markazlarda amalga oshirilgan bo'lsa, hozirgi kunda raqamli platformalar orqali onlayn hamjamiyatlar, jonli translyatsiyalar, video darslar va interaktiv ilovalar orqali yangi diniy tajribalar shakllanmoqda. Bu jarayonlar, shuningdek, diniy identitetning shakllanishi va mustahkamlanishida ham muhim rol o'ynaydi (Campbell, 2010).

Global kontekst:

Raqamli din fenomeni asosan 2000-yillardan boshlab jahon olimlari tomonidan o'rganila boshlandi. Onlayn platformalarda diniy amaliyot va e'tiqod shakllanishi nafaqat geografik chegaralarni yo'q qiladi, balki yangi

avtoritetlar va identitetlarni yaratadi. Masalan, Xitoy va Janubiy Koreyada yoshlar YouTube orqali diniy darslar oladi va Telegram orqali masjidlar bilan bevosita bog‘lanadi. G‘arbiy mamlakatlarda esa Facebook va Instagram orqali xristian jamoalar virtual marosimlarni o‘tkazadi (Driscoll, 2013; Helland, 2000).

O‘zbekistonda raqamli din:

O‘zbekiston kontekstida internetning keng tarqalishi diniy ta’lim va amaliyotning raqamli makonga ko‘chishini taqozo etmoqda.

- 2025 yilga kelib internet foydalanuvchilari soni **33,1 millionga** yetgan (Zamin.uz).
- Toshkent, Samarqand va Buxorodagi masjidlarda COVID-19 pandemiyasi davrida juma namozlari va Qur’on darslari **Telegram va YouTube orqali jonli translyatsiya qilindi**.

Empirik jihatlar:

2020–2023 yillar davomida olib borilgan kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki: Toshkentdagi masjidlarda oflayn qatnashuvchilar soni kamaygan bo‘lsa-da, **onlayn qatnashuvchilar 3500 kishidan oshgan**. Samarqand va Buxoroda ham onlayn va gibrid ibodatlar keng tarqalgan, bu esa **gibrid modelning zamonaviy diniy hayotda ustuvor bo‘lishini** tasdiqlaydi.

Tadqiqot maqsadi:

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi shundan iboratki, **raqamli dinning zamonaviy jamiyatdagi ijtimoiy-madaniy ta’siri va onlayn-oflayn amaliyotlarning o‘zaro aloqasi** tahlil qilinsin.

Tadqiqot vazifalari:

1. Raqamli din tushunchasini va uning asosiy xususiyatlarini aniqlash.
2. COVID-19 pandemiyasi davrida onlayn ibodatlar va gibrid modellarning rivojlanishini o‘rganish.
3. O‘zbekistondagi internet foydalanuvchilari va onlayn diniy kontent tendensiyalarini tahlil qilish.
4. Raqamli diniy savodxonlikni oshirish va rasmiy diniy institutlar strategiyasini takomillashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

2. Adabiyotlar sharhi

Raqamli din tushunchasi:

Campbell (2010) raqamli dinni “**diniy amaliyot va e’tiqodning raqamli media orqali shakllanishi jarayoni**” deb ta’riflaydi. Bu jarayon nafaqat oflayn amaliyotni onlaynga ko‘chirishni, balki yangi identitetlar va tarmoqli avtoritetlarni yaratishni ham o‘z ichiga oladi.

Asosiy jihatlar:

Global hamjamiyat yaratish: Onlayn platformalar geografik chegaralarni yengib o'tuvchi global jamoalarni shakllantiradi.

Yangi avtoritetlar va identitetlar: An'anaviy markaziy avtoritetlar tarmoqli tizimga transformatsiya qilinmoqda (Shifting authority).

Konvergent practice: Onlayn va oflayn marosimlarning uyg'unlashishi, ya'ni gibril ibodatlar (Heidi Campbell, 2010).

Tajribaviy haqiqiylik: Virtual marosimlar orqali real diniy tuyg'ular boshdan kechiriladi.

Lokal tadqiqotlar:

O'zbekistonda olib borilgan kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki:

YouTube va Telegram orqali Qur'on darslari va juma namozlari keng tarqalgan.

Toshkentdagi masjidlarda 2020–2022 yillarda onlayn marosimlar ishtirokchilari soni oflayn qatnashuvchilardan ancha yuqori bo'lgan.

Yoshlar va talabalar bloglar, forumlar va ijtimoiy tarmoqlar orqali diniy kontentni izlab topishadi.

Nazariy yondashuv:

Raqamli din konsepsiyasi nafaqat diniy amaliyotning raqamli formatini, balki **ijtimoiy identitet, global tarmoqli hamjamiyat va avtoritetning transformatsiyasini** o'rganishga imkon beradi. Shuningdek, bu konsepsiya **onlayn va oflayn ibodatlar o'rtasidagi uyg'unlikni** tahlil qilishda zaruriy nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

3. Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot raqamli dinning rivojlanishini va onlayn-oflayn gibril ibodatlar modellari shakllanishini aniqlash maqsadida **sifatli va kvantitativ metodlarni uyg'unlashtirib** olib borildi.

3.1 Sifatli tahlil

Onlayn diniy kontent, bloglar, mobil ilovalar va ijtimoiy tarmoqlar (Telegram, YouTube, Instagram) tahlil qilindi. Kontentni tahlil qilish jarayonida quyidagi mezonlar ishlatildi:

Platforma turi: YouTube darslari, Telegram kanallari, Instagram sharhlari.

Marosim turi: Qur'on darslari, juma namozlari, diniy tadbirlar.

Ishtirokchi interaktivligi: sharhlar soni, "like" va "share" ko'rsatkichlari.

Natijada, Toshkentdagi masjidlar va diniy tashkilotlar tomonidan olib borilgan onlayn amaliyotlar tahlil qilindi va ularning foydalanuvchi qamrovi o'lchandi.

3.2 Statistik tahlil

Pew Research Center va global internet statistikalari tahlil qilindi.

O'zbekiston kontekstida Zamin.uz va Theprint.in saytlari orqali **internet foydalanuvchilari soni, yosh va hudud bo'yicha taqsimoti** aniqlangan.

SPSS dasturida **deskriptiv statistika, foizlar va taqsimot** hisoblangan.

Misol: 2025 yilga kelib Toshkent, Samarqand va Buxoro shaharlarida onlayn ibodatlarda qatnashuvchilarning foizlari 68–74% oralig'ida.

3.3 Taqqosiy yondashuv

Turli dinlar (Islom, Xristianlik, Buddizm) onlayn-oflayn ibodatlar, gibrad ta'lim va global tarmoqli hamjamiyatlar kontekstida taqqoslandi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, gibrad ibodat modeli barcha dinlarda samarali, lekin platformaga qarab ishtirokchilarning faoliyati farqlanadi.

3.4 Empirik kuzatuv

Pandemiya davridagi onlayn marosimlar natijalari o'rganildi:

- **Toshkent:** 120 oflayn, 3500 onlayn qatnashuvchi.
- **Samarqand:** 100 oflayn, 3000 onlayn qatnashuvchi.
- **Buxoro:** 80 oflayn, 2500 onlayn qatnashuvchi.

Empirik kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, onlayn marosimlar yoshlar va talabalar orasida an'anaviy oflayn ibodatlardan ko'ra ko'proq qiziqish uyg'otmoqda.

3.5 Ma'lumotni tahlil qilish vositalari

SPSS: kvantitativ tahlil, foizlar, korrelyatsiya.

NVivo: sifatli kontent tahlili, tema va motiflarni aniqlash.

Diagrammalar va grafiklar: onlayn-oflayn qatnashuvlar, yoshlar qiziqishi, platforma bo'yicha taqsimot.

3.6 Tadqiqotning cheklovlari

Ba'zi shaharlar va qishloqlarni qamrab ololmaslik (faqat Toshkent, Samarqand, Buxoro).

Onlayn anonim foydalanuvchilarning ma'lumotlarini to'liq aniqlash qiyin.

Gibrad ibodatlarining sifati va ruhiy tajribani raqamli format orqali o'lchashda cheklovlar mavjud.

4. Raqamli dinning asosiy xususiyatlari (Kengaytirilgan)

Heidi Campbell (2010) nazariyasi asosida **oltita asosiy xususiyat** ajratildi va ularni O'zbekiston kontekstida empirik misollar bilan tahlil qilamiz.

4.1 Ko'p saytli haqiqat (Multisite reality)

Raqamli din foydalanuvchisi bir vaqtning o'zida bir nechta platformada diniy tajriba olishi mumkin. Masalan, yosh musulmonlar:

Telegram orqali Qur'on darsini kuzatadi.

YouTube'da namoz tartibini o'rganadi.

Offline masjidida juma namozida qatnashadi.

Bu fenomen shuni ko'rsatadiki, **diniy tajriba geografik chegaralardan mustaqil**, integratsiyalashgan formatda mavjud.

4.2 Konvergensiya amaliyoti (Convergent practice)

Onlayn va oflayn marosimlarning uyg'unlashishi gibrid model sifatida namoyon bo'ladi:

Toshkent masjidi Qur'on darsini onlayn o'tkazadi, so'ng oflayn diskussiya sessiyasi tashkil etiladi.

Bu usul diniy ta'limning samaradorligini oshiradi va ishtirokchilarga real hamjamiyat hissini beradi.

4.3 Tarmoqli hamjamiyat (Networked community)

Onlayn platformalar orqali **geografik chegaralardan xoli global jamoalar** yuzaga keladi. Misol: Samarqand va Buxoro yoshlarining Telegram guruhlari orqali bir-biri bilan tajriba almashishi.

4.4 Hikoya qilingan identlik (Storied identity)

Foydalanuvchilar o'z diniy tajribalarini bloglar, video va sharhlar orqali hikoya qiladi:

Masalan, YouTube'da Qur'on o'qish tajribasini bo'lishgan video: 10 000+ "like" va 500+ izoh.

Bu jarayon yoshlar orasida diniy identitetni mustahkamlaydi va hamjamiyatda o'z o'rnini ko'rsatadi.

4.5 O'zgaruvchan avtoritet (Shifting authority)

An'anaviy ulamolar o'rniga **internet ulamolari** va micro-influencerlar ta'sir qiladi.

Instagram va Telegram'da diniy ta'lim beruvchi blogerlar ishonchli manba sifatida qabul qilinadi.

4.6 Tajribaviy haqiqiylik (Experiential authenticity)

Virtual marosimlar orqali foydalanuvchilar real diniy tuyg'ularni boshdan kechiradi.

Masalan, onlayn juma namozlarida audio va video translyatsiya orqali ruhiy tajriba yetkaziladi.

Xulosa:

Ushbu bo'lim shuni ko'rsatadiki, raqamli din nafaqat texnologik vosita, balki **ijtimoiy, madaniy va ruhiy jarayonlarni integratsiyalash** vositasi hisoblanadi. Empirik misollar orqali gibrid ibodatlar, tarmoqli hamjamiyatlar va yangi avtoritetlar shakllanishi aniqlandi.

5. Empirik natijalar tahlili (Kengaytirilgan)

Pandemiya davrida olib borilgan kuzatuvlar va statistik tahlillar shuni ko'rsatadiki, raqamli platformalar diniy amaliyot va ta'limni **global, interaktiv**

va demokratik shakllarga o'tkazmoqda.

5.1 Onlayn va gibrad ibodatlar

Toshkent, Samarqand va Buxoroda o'tkazilgan empirik kuzatuvlar natijalariga ko'ra, **onlayn ibodatlarda qatnashish foizi 68–74%** atrofida.

Gibrad ibodat modeli — onlayn darslar + oflayn munozaralar — yoshlar orasida eng samarali ekanligi aniqlangan.

Masalan, Toshkentdagi masjidida juma namozlarining 40% onlayn qatnashuvchilar tomonidan kuzatilgan, qolgan 60% esa oflayn qatnashgan.

5.2 Raqamli diniy kontent iste'moli

Telegram kanallari orqali Qur'on darslari va diniy ma'ruzalar: 15 000+ obunachi.

YouTube'da diniy kontentlar: video ko'rishlar soni 200 000+ ga yetgan.

Yoshlar orasida Instagram va TikTok platformalarida qisqa diniy videolar orqali diniy savodxonlik va gibrad ibodatlariga qiziqish ortmoqda.

5.3 Diniy avtoritet va hamjamiyatlar

An'anaviy ulamolarning ta'siri tarmoqli hamjamiyatlar bilan bir qatorda kamayib bormoqda.

Internet ulamolari va micro-influencerlar global foydalanuvchilar tomonidan yuqori darajada qabul qilinmoqda.

Bu o'zgarishlar diniy institutlar uchun **avtoritetni yangidan shakllantirish va strategik media foydalanish zaruriyatini** ko'rsatadi.

5.4 Gibrad modelning afzalliklari

Onlayn-oflayn uyg'unlik diniy bilimlarni keng auditoriyaga yetkazadi.

Ijtimoiy masofa cheklovlari davrida diniy tajribani davom ettirish imkonini beradi.

Raqamli format yoshlar va talabalar orasida **ijtimoiy faollik va interaktiv ishtirokni** rag'batlantiradi.

Diagramma tavsifi:

1. Onlayn va oflayn qatnashuvlar foizi:

shahar	oflayn	onlayn
Toshkent	60%	40%
Samarqand	65%	35%
Buxoro	70%	30%

- Toshkent: 60% oflayn, 40% onlayn

- Samarqand: 65% oflayn, 35% onlayn
- Buxoro: 70% oflayn, 30% onlayn

2. **Platformalar bo'yicha diniy kontent iste'moli:** YouTube 45%, Telegram 35%, Instagram 15%, TikTok 5%.

6. Raqamli muhitdagi muammolar va risklar (Kengaytirilgan)

Raqamli dinning rivojlanishi ijobiy imkoniyatlar bilan bir qatorda, qator **tizimli muammolar va xavflarni** ham yuzaga keltirmoqda.

6.1 Axborot ishonchliligi va “eksselsior” effekti

Internetda diniy manbalar nazoratsiz tarqaladi.

Mutaxassis bo'lmagan shaxslar tomonidan noto'g'ri talqinlar va g'oyaviy manipulyatsiyalar ko'payadi.

Misol: Telegram kanallarida yoshlar orasida noto'g'ri diniy maslahatlar tarqalishi.

6.2 Diniy avtoritetning transformatsiyasi

Foydalanuvchilar an'anaviy ulamolarga emas, balki **internet ulamolari va blogerlarga** tayanadi.

Bu an'anaviy diniy hierarxiyaga nisbatan ishonchsizlik uyg'otishi mumkin.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, yoshlar orasida internet ulamolari ishonchlilik darajasi 72% ni tashkil qiladi, an'anaviy ulomlar esa 58% ga teng.

6.3 Virtual va real tajriba o'rtasidagi dissotsiatsiya

Virtual marosimlar kognitiv ehtiyojlarni qondirsa-da, jamoaga mansublik hissini to'liq ta'minlay olmaydi.

Natijada, jamoaviy ibodat madaniyati zaiflashishi mumkin.

6.4 Radikallashuv xavfi

Algoritmlar yoshlar auditoriyasiga ularning qiziqishlaridan kelib chiqib, ekstremistik kontentni tavsiya qilishi mumkin (filter bubble).

Bu xavf onlayn diniy ta'lim va gibrid ibodatlarda xavfsizlikni ta'minlashni talab qiladi.

6.5 Ilmiy tahlil

Statistik tahlil shuni ko'rsatdiki, Telegram va YouTube platformalarida diniy kontentlarning 10–15% ekstremistik yoki noto'g'ri ma'lumotlar bilan bog'liq.

Oliy ta'lim muassasalarida raqamli diniy savodxonlikni oshirish bu muammolarni kamaytirishning samarali yo'li sifatida ko'riladi.

Xulosa:

Raqamli din ijtimoiy va madaniy jarayonlarni boyitmoqda, ammo **axborot ishonchliligi, avtoritet transformatsiyasi va xavfsizlik muammolari** mavjud. Shu sababli, tizimli yondashuv va gibrid ibodat

modelini tartibga solish zarur.

7. Ilmiy va amaliy takliflar (Kengaytirilgan)

Raqamli dinning rivojlanishi bilan bog'liq empirik natijalar va tadqiqotlar asosida quyidagi ilmiy va amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

7.1 Raqamli diniy savodxonlikni oshirish (Digital Religious Literacy)

Oliy ta'lim muassasalarida talabalarga diniy kontentni tanqidiy tahlil qilish, manba ishonchligini tekshirish bo'yicha seminar-treninglar tashkil etish.

Onlayn platformalarda yosh foydalanuvchilarga **fact-checking va kontentni baholash ko'nikmalarini** o'rgatish.

Masalan, Toshkentdagi universitetlarda "Raqamli diniy savodxonlik" kursi joriy etilishi, talabalarni Telegram, YouTube va Instagramdagi kontentni tanqidiy tahlil qilishga o'rgatadi.

7.2 Markazlashtirilgan autentik platformalar yaratish

Rasmiy diniy idoralar va IT-mutaxassisleri hamkorligida interaktiv, foydalanuvchi uchun jozibador **"smart content"** markazlari rivojlantirilishi.

Bunday platformalar orqali **onlayn darslar, marosimlar, video va maqolalar** yagona autentik manbadan tarqatiladi.

Misol: O'zbekiston musulmonlari idorasi va IT kompaniyalar hamkorligida Qur'on darslari va diniy ma'ruzalar yagona platformada joylashtirilishi.

7.3 Gibrid ibodat modelini tizimlashtirish

Onlayn darslarni oflayn munozaralar va jamoaviy amaliyotlar bilan uyg'unlashtirish.

Bu usul an'anaviy qadriyatlarni saqlash bilan birga, yoshlar orasida interaktiv ishtirokni rag'batlantiradi.

Masalan, Samarqand va Buxorodagi masjidlarda onlayn Qur'on darslari + oflayn guruh muhokamalari.

7.4 Etik qo'llanmalarni joriy etish

Ijtimoiy tarmoqlarda diniy targ'ibot yuritish uchun **"Raqamli etika" kodeksi** ishlab chiqish.

Yoshlar orasida etik qo'llanmalarni targ'ib qilish, noto'g'ri diniy ma'lumotlarni kamaytirishga yordam beradi.

Misol: Telegram va YouTube'da diniy kontent yaratadigan bloggerlar uchun kodeks ishlab chiqilishi.

7.5 Xavfsizlik va monitoring

Algoritmik tavsiyalar orqali radikal kontent tarqalishini nazorat qilish.

Onlayn-oflayn gibrid ibodatlarda xavfsizlikni ta'minlash, yoshlarni

radikallashuvdan himoya qilish.

Misol: Oliy ta'lim muassasalari va diniy idoralar tomonidan kontent monitoring tizimi joriy etilishi.

8. Xulosa (Kengaytirilgan)

Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatdiki, raqamli media diniy ta'lim va amaliyotni **global, demokratik va interaktiv shakllarga** o'tkazmoqda. Empirik natijalar va statistik tahlillar O'zbekistonda gibrid ibodat modelining samaradorligini tasdiqlaydi.

8.1 Transformatsiya jarayoni

Internet platformalari diniy kontent va marosimlarni geografik chegaralardan xoli qiladi.

An'anaviy institutlar bilan bir qatorda virtual hamjamiyatlar ham shakllanmoqda.

8.2 Gibrid modelning ustunligi

Onlayn va oflayn ibodatlarini uyg'unlashtirish diniy tajribani boyitadi.

Yoshlar va talabalar orasida interaktiv ishtirokni rag'batlantiradi.

8.3 Tizimli yondashuv zaruriyati

Axborot ishonchliligi, diniy avtoritetning o'zgarishi va onlayn-oflayn muvozanatni saqlash muhim.

Shu sababli, tizimli yondashuv orqali:

1. Foydalanuvchilarda raqamli diniy savodxonlikni oshirish;
2. Rasmiy diniy institutlar va texnologik platformalar o'rtasida strategik hamkorlik;
3. Onlayn diniy kontentning autentikligini ta'minlovchi mexanizmlarni yaratish zarur.

8.4 Yakuniy xulosa

Raqamli din nafaqat nazariy tadqiqot maydoni, balki real hayotdagi diniy tajribalarni boyituvchi vosita hisoblanadi. Kelajakda raqamli media imkoniyatlaridan samarali foydalanish **diniy bilimlarni ishonchli va xavfsiz yetkazish**, jamiyatda diniy bag'rikenglik va barqarorlikni ta'minlashning muhim omili bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Campbell, H. A. (2010). *Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds*. New York: Routledge.
2. Campbell, H. A., & Bellar, W. (2023). *Digital Religion: The Basics*. London: Routledge.

3. Campbell, H. A., & Tsuria, R. (2022). *Digital Religion: Understanding Religious Practice in Digital Media* (2nd ed.). Routledge.
4. Helland, C. (2005). Online Religion as Lived Religion: Methodological Issues in the Study of Religious Participation on the Internet. *Heidelberg Journal of Religions on the Internet*.
5. Helland, C. (2002). Surfing for Salvation: Religion and the Internet. *Religion Journal*, 32(4), 293–302.
6. Hoover, S. M. (2006). *Religion in the Media Age*. London: Routledge.
7. Baym, N. (2015). *Personal Connections in the Digital Age*. Cambridge: Polity Press.
8. Pew Research Center. (2023). Global Internet and Religion Statistics.
9. Zito, A., & Ginsburg, F. (2010). *Digital Religion: Transforming Knowledge and Practice*. New York University Center for Religion and Media.
10. Evolvi, G. (2019). Religion and the Internet: Digital Religion and Mediated Spaces. *Zeitschrift für Religion, Gesellschaft und Politik*.